

VELIKOMORAVSKI VELEGRAD

Ob imenu Velegrad se nam večini zbudi predstava nedoločene kraja nekje na Moravskem. Nanj vežemo predvsem delo slovanskih prvoučiteljev Konstantina in Metodija za vlade njunih pokroviteljev velikomoravskih vladarjev Rastislava in Svetopolka. Našim ljudem je postal Velegrad v preteklem stoletju simbol slovanske kulturne in nacionalne tradicije. Vzporedno z razmahom slavistike in z okrepitevijo nacionalne zavesti slovanskih narodov v 19. stoletju se je poživilo zanimanje za slavno dobo solunskih bratov pred tisoč leti. Na tisočletnico prihoda Konstantina in Metodija v Velikomoravsko 1863 smo Slovenci navezali ustanovitev svoje Maticice. Tedaj je delo slovanskih prvoučiteljev vzbudilo priznanje tudi med neslovanskimi narodi in v Rimu. Po tem letu so se vedno bolj množili izleti in romanja na Velegrad, ki je veljal za središče nekdanje velikomoravske države in za sedež cerkvenega delovanja solunskih bratov. Z izletom na Velegrad so se vezali največkrat tudi izleti v Prago. Ta razmah zvez med Slovenci in Čehi je izzval kmalu skrb naših avstrijskih pokroviteljev, ki so odkrili nevarnost te »velegradske kuge« in taka nacionalna »romanja« prepovedali. Gregorčič je v Pragi 1885 na to »kugo« napisal pesem, v kateri je na koncu obljubil:

Po domu jo širili bomo vselej,
da ves bo naš narod »okužen«,
in »kužiti« ga ne prenehamo prej,
da v duhu s Slovani bo združen!

Potopisi, spominski listki, pesmi, epi in povesti so tedaj pri nas skušali oživljati dobo Velikomoravske, vendar ne s posebnim umetniškim ali zgodovinskim uspehom. Izmed epskih pesmi naj omenim vsaj zgodnji sad Levčeve muze, pripovedno pesem »Svetopolk in njegovi sinovi«, ki jo je priobčil 1866 Slovenski glasnik. Tu je Levec uporabil isti motiv kakor pozneje Aškerc v »Svetopolkovi oporoki«, iz katere nam povečini še najbolj doni v ušesih ime Velegrad in Velikomoravska. Podoba Velegrada in Velikomoravske je pri Aškercu nadvse splošna, zgodovinsko neprijemljiva, zemljepisno plavajoča v zraku. Nič nam ne povedo stih:

Aj, ponosna stolica se dviga,
Velegrad tam slavni na Moravi!
V Velegrada sredi krasen dvorec,
v dvorcu zlata kraljeva sobana.

Ravno tako je nestvarna pokrajina in so neprijemljivi njeni vladarji. Aškercu je Morava (v pomenu Velikomoravske) »širna«, kjer rog »po ravninah kliče in po gorah« in kjer mesta »rušijo Franki«. Svetopolkova država mu je »veliko kraljestvo, na Moravi veliko slovansko«.

Meglenost v predstavah o kraju, pokrajini in zgodovinskem dogajanju zapreda prepogosto tudi sedanjo našo misel, kadar govorimo in pišemo o Velikomoravski. V zadnjih desetletjih, zlasti po drugi vojski,

se je za vprašanja v zvezi z Velikomoravsko v najširšem smislu zanimala arheologija, lingvistika ter socialna in politična zgodovina, da ne govorim o slavistiki. To zanimanje in znanstveno prizadevanje je rodilo že tudi nekaj sadov. Na nekatere zanimivosti in novosti na tem področju hočem tu opozoriti.

Železniška proga, ki teče z Dunaja proti severu, prestopi pri Břeclavi češkoslovaško-avstrijsko državno mejo in nato po desni strani reke Morave pelje v severo-severovzhodni smeri čez široko Moravsko ravnino. Skozi Břeclavo teče reka Dyja (češ. Dyje, nem. Thaya), ki zahodno od Břeclave ustvarja ob sotočju s Svratko koleno ob Palavskih gorah blizu mejnih gora na jugu. Pod Palavskimi gorami (češ. Palavské vrchy) so v zadnjih letih odkrili nekaj arheološko znamenitih krajev, med katerimi nas bodo zanimale predvsem Dolnje Věstonice. Moravska proga pelje mimo kraja Mikulčice, katerega pomen za velikomoravsko zgodovino v zadnjih letih zaradi izkopanin vedno bolj izstopa. Še više nas na isti železniški progi pozdravi Uherské Hradiště, izhodiščna postaja za Velehrad. Iz Uherskega Hradišta izvira kratka stranska proga, ki teče proti vzhodu pravokotno na glavno moravsko progo. Že po nekaj kilometrih se izteče v vzporedni moravski progi in gre dalje po dolini reke Olšave in čez Vlárski prelaz v dolino reke Váha. Ob tem stranskem traku, od Uherskega Hradišta na Kunovice, stoji Staré Město, od koder je najbliže do vasi Velehrad (češ. Velehrad). Kmalu za postajo Uherské Hradiště v smeri proti severu se moravska ravnina in dolina zoži — tu je konec dolnjemoravskega podolja. A kmalu se dolina spet razširi v gornjemoravsko podolje, tu pa sta nam znana vsaj Kroměříž, ker je tu zasedal 1848/1849 avstrijski parlament, ter Olomuc, kjer je kratek čas študiral Levstik.

Dolina reke Morave predstavlja od pradavna del ene najznamenitejših evropskih prometnih in trgovskih žil. Od Jadrana, ob robu našega nacionalnega ozemlja, čez Donavo, po dolnji in gornji Moravski, preko Ostravskega, v dolino reke Odre in dalje na Baltik teče od najstarejših dob človeške zgodovine do naših dni »jantarova steza«, cesta in železnica. Trgovska izmenjava je prinašala izmenjavo kulturnih dobrin in posredovala zelo živahno kulturno oplajanje.

To prastaro prometno, trgovsko in kulturno pot je sekala in seče v prostoru pod Moravsko v dolini Donave druga najpomembnejša evropska prometno-trgovska in kulturna žila, obdonavska pot, spajajoča francoska in nemška mesta skozi avstrijsko Podonavje s Panonsko kotlino in Bizancem.

Ker je moravska zemlja rodovitna, njeno podnebje ugodno, njena prometno-trgovska in kulturno-izmenjalna lega pa evropsko pomembna, je razumljivo, da je dežela od paleolitika naseljena. Razumljivo je tudi, da taka dežela ni vedno samo sprejemala, ampak ustvarjala tudi iz svojih moči in tuje pobude razvijala v svoji smeri. Nas bodo tu zanimala stoletja, ki jih imenujemo staroslovanska, posebno velikomoravska.

Kje je bilo središče Velikomoravske, nimamo izpričano ne v zgodovinskih pisanih virih in nam doslej neizpodbitno ne odkrivajo tudi ne arheološke najdbe. Sicer se je vladar v tistih dobah selil s svojim spremstvom iz kraja v kraj, iz grada v grad oziroma iz gradišča v gradišče, tako da o središču v današnjem pomenu besede tedaj še ne moremo

govoriti. Vendar arheologi po dosedanjih najdbah na ozemlju Velikomoravske sklepijo, da je v državi že moral obstajati kraj, ki je imel nekaj osrednji vojaški, upravni in politični značaj. Še posebej smemo o obstoju takega središča sklepati pri cerkvi, ki je morala imeti neko glavno, nadškofijsko svetišče, vzgojevališče duhovnikov, samostan, kjer so razmnoževali in hranili cerkvene tekste ipd. Mnenja o krajih, v katerih bi bili stolovali velikomoravski vladarji ter prvoučitelja Konstantin in Metodij, se ne skladajo. V zadnjih dveh stoletjih se je o tem vprašanju izoblikovalo dvoje gledanj, v bistvu češko in slovaško. Slovaška smer išče središče predvsem na gradu Devín ob stočju Morave in Donave, ter v Nitri ob severnem robu južnoslovaške ravnine, kjer je okrog 830 postavil knez Pribina prvo v zgodovinskih virih dokumentirano krščansko cerkev na ozemlju zahodnih Slovanov. Nekateri iščejo velikomoravsko središče v Ostrihomu, v Bratislavi in celo v Rábu pod Donavo na Madžarskem. Pri svojih trditvah, da je bilo velikomoravsko središče na tleh današnje Slovaške, se Slovaki opirajo predvsem na to, da je bila Slovaška bistveni sestavni del Velikomoravske, da sta bila v območju te države nesporno velepomembna gradova Devín in Nitra z današnjega slovaškega narodnostnega ozemlja in da je slovaški del po obsegu prekašal moravski del države Velikomoravske. V oporo jim je pri teh trditvah tudi to, da je vzhodni del današnje Moravske po svojih narečjih del slovaškega in ne češkega jezikovnega ozemlja. Ta del Moravske se tudi danes še imenuje Moravské Slovácko, prebivalci pa Slováci, dasi o njihovi današnji češki nacionalni pripadnosti ne more biti dvoma.

Nasprotno dokazujejo češki zgodovinarji češki značaj Velikomoravske in iščejo velikomoravsko osrednje gradišče na današnjih moravskih tleh. Starejši so ga postavljali na Velegrad, zlasti novejši znanstveniki pa ga iščejo predvsem v Starem Mestu pri Velegradu.

Zdi se, da so izkopavanja v dolnjemoravskem podolju v zadnjih desetletjih, posebno po 1945, odkrila gradivo, ki bo pomagalo rešiti prenekatero vprašanje iz zgodnjefevdalne dobe med zahodnimi Slovani. Najdbe izpričujejo zelo razvito organizacijo, moč in kulturo Velikomoravske kneževine in državne tvorbe pred njo, saj moremo na Moravskem slediti sklenjenemu razvoju od 5. do 9., pa celo od srede 3. stoletja. Nekateri znanstveniki menijo, da so Slovani začeli pronicati izza Zakarpatja v prostore do Donave že konec 2. stoletja, in prisojajo slovanski značaj že naselbinam iz 3. stoletja. Vendar bo najbrž težko nosilec tako imenovane »lužiške kulture« priznati slovanski etnični izvir. Naj bo kakor koli, sklenjena naseljenost od 3. stoletja dalje v Pomoravju dokazuje, da je človek tu skozi stoletja nepretrgoma ustvarjal gmotne in duhovne dobrine. Tako velikomoravska kultura ni bila brez korenin in ni nastala šele v 9. stoletju.

V prostoru med Palavskimi gorami in reko Dyjo so bila v zadnjih letih odkrita selišča, ki so brez dvoma staroslovanska. Tako so med drugimi pri kraju Dolnje Věstonice odkrili ostanke lesenega ogrodka močne utrdbe ter ostanke zidane cerkvice z majhnim pokopališčem, vse nesporno iz 11. stoletja. V utrdbi je živel slovanski mali fevdalec, ki ga je zateklo uničenje po razkroju Velikomoravske. Za našo, slovensko preteklost so najdbe v Dolnjih Věstonicah pomembne zato, ker izkazujejo karantanske

vplive. Poleg predmetov, na katerih je viden moravski, podonavski in bizantinski izvir ali vpliv, so namreč tu izkopali okrasje, s kakršnim so se nekdaj lepotičile žene Karantancev.

Na skrajnem južnovzhodnem robu Pomoravja stoji Devín, velikanška skala, štrleča nad stočjem Morave in Donave. Devínska trdnjava, če ne najvažnejše, pa gotovo eno najvažnejših staroslovanskih trdnjaviških oporišč, je stražila prehode čez Donavo v Dunajskih vratih, to je v prehodu med Karpati in Alpami. Najpomembnejša je bila gotovo v dobi, ko so se v 6. stoletju za Donavo usidrali Avarji. Razmeroma majhna pokopališča na Devínski skali in v njeni neposredni okolici pa pričajo, da tu, najbrž zaradi tesnega prostora, ni bilo večje naselbine. Gotovo so sem občasno prihajali na krajše bivanje vsi velikomoravski vladarji, pa tudi brata Konstantin in Metodij. Zdi se, da zdaj že lahko izključimo možnost, da bi bil Devín kdaj glavno gradišče Velikomoravske.

Bistveno nova so v dolnjemoravskem podolju odkritja v zadnjih letih, zlasti leta 1956, pri vasi Mikulčice. Tu v treh plasteh, druga pod drugo, leže tri različne stavbe cerkvenega značaja. Vrhnja plast skriva ostanke razrušene cerkve, ki izvira iz srede 9. stoletja. Pod to plastjo leže ostanke samostanske zgradbe. Najgloblja, najstarejša plast pa krije v sebi ostanke cerkvene stavbe, ki jo znanstveniki postavljajo v leta med 800 in 830. Tako imamo pred seboj razvaline najstarejše cerkvene stavbe na zahodnoslovanskih tleh; zato izgubi dosedanje prvenstvo Pribinova nitranska cerkev iz časa okrog 830. Dalje so tu odkrili temelje največje zidane slovanske stavbe iz 9. stoletja na ozemljih nad Donavo. Najdbe kažejo obrise 34 m dolge in 10 m široke bazilike s polkrožno apsidno in razčlenjenim narteksom (preddvorjem). Stavba izvira iz časa, ko je v Velikomoravski deloval Metodij. To dokazujejo stavbni elementi, še jasneje pa najdba zlatega kovanca iz njegove dobe. V neposredni bližini cerkve so namreč v staroslovanskem grobu v ustih mrliča našli zlat novc z upodobljenima moškima postavama, ki ju obroblja grški napis »Jezus Kristus« na eni ter »Mihael kralj« na drugi strani. Ni dvoma, da gre za denar tistega bizantinskega cesarja Mihaela, ki je na prošnjo kneza Rastislava poslal slovanska prvočitelja v Velikomoravsko. Najdbe v grobovih, katerih so doslej raziskali okrog 590, pričajo o veliki umetniški kulturi in visoki gmotni stopnji prebivalstva, daleč od vsake primitivnosti. Verskim namenom posvečene stavbe govore, da imamo tu opravka že z utrjenim krščanstvom, najdbe v grobovih pa o plodnih trgovskih stikih in o živi kulturni izmenjavi z različnimi deželami, tudi z daljnim Bizancem. Tako se Mikulčice uvrščajo kot nov tekmeč v vrsto krajev, ki se potegujejo za naslov velikomoravskega središča.

Na področju Starega Města pri Uherskem Hradištu in Velegradu odkrivajo arheologi že nekaj desetletij vedno nova grobišča. Zlasti sistematična so bila odkopavanja 1948—1951. Tedaj so raziskali okrog 1500 grobov na doslej največjem pokopališču na ozemlju zahodnih Slovanov, kar pa predstavlja le majhen del tega izredno obširnega grobišča. Grobove postavljajo znanstveniki v dobo Velikomoravske. Najdbe v njih so večinoma domačega izvira, velik del pa izhaja iz prostora ob Črnem morju, iz avarskega področja za Donavo, iz zahodnih karolinških in severnih vikinških delavnic izza Karpatov. Prostranost pokopališča si moremo

razložiti samo s tem, da je bilo tu gradišče s svojo ožjo okolico izredno gosto naseljeno; različni izvir izkopanih predmetov izpričuje izredno široke in bogate trgovske zveze s svetom na vse štiri strani; prvo in drugo dokazuje, da sta velikomoravsko gradišče in velikomoravska država morala imeti močno razvito civilizacijo in kulturo. Najdbe nedvoumno izpričujejo tudi veliko družbeno razvitost, pogoj za zgodnjo državno tvorbo na teh tleh. V nekaterih redkih grobovih leže ob mrličih meči, znamenja pripadnikov vodilnega, fevdalnega razreda. V številnejših grobovih najdene ostroge in težje orožje izpričujejo obstoj fevdalne vojne družine, nekakih vitezov, stalne konjenice, ki so stali v pomoč vodilni fevdalni plasti. Še večje je število grobov, kjer ob okostjih leže samo noži, najverjetneje znamenja svobodnikov. Največji del grobov pa je brez orožja, znamenje, da v njih leže nesvobodni ljudje, kakor poljedelci, obrtniki, ribiči itd. Tako razvita družba, kakor nam jo izpričujejo omenjeni grobovi, je mogla ustvariti v tekmi z okolnimi državnimi tvorbami fevdalne dobe zgodnjefevdalno državno tvorbo Velikomoravsko.

Na omenjenem pokopališču v Starem Městu — grobovi so že iz 6. stoletja, največ pa jih je iz zgodnjekrščanskega časa — so našli tudi ostanke pokopališke krščanske cerkvice. Bizantinske arhitekturne prvine in najdbe v okolnih grobovih nas opravičujejo, da postavimo nastanek te kamnite sakralne stavbe v dobo, ko sta v Velikomoravski delovala Konstantin in Metodij. Enako so v Starem Městu, a na drugem koncu, odkrili ostanke še ene cerkvice, ki je pa mlajša od prve. Postaviti jo moremo v konec 9. stoletja in ima tudi bizantinske elemente.

Tretjo cerkev v velegradski pokrajini so v letih 1953—1954 odkrili 3 km od Starega Města v vasi Modrá nad cesto, ki drži na Velegrad. Ohranjen je samo floris, vendar moremo iz njega soditi, da smo v modranski cerkveni stavbi upravičeni videti najstarejše svetišče v velegradski pokrajini. Verjetno izvira iz prve tretjine 9. stoletja, to je iz desetletij pred prihodom prvoučiteljev v Velikomoravsko. Arhitekturne značilnosti pričajo, da gre za stavbo, ki so jo postavili irsko-škotski misijonarji. Cerkvico so najbrž kmalu opustili, najpozneje pa vsaj v stoletju, ko sta poldrugi kilometer od Modre zrasla na Velegradu nova cerkev in velik cistercijski samostan. Ta nova naselbina je nastala konec 12. stoletja. Tam se je ob samostanu in cerkvi počasi razvila vas, ki nosi danes ime Velehrad, malo upravičena, da se ponaša s takim staroslovanskim imenom.

Ime Velegrad, v obliki Veligrad, je namreč izpričano 1131 za kraj, ki je nastal na razvalinah nekdanjega velikomoravskega gradišča neznanega imena na prostoru, kjer danes stoji Staré Město. Ime Veligrad za kraj, ki je zrasel na tleh nekdanjega velega grada, velikega gradišča nekdanje Velikomoravske, je bilo pač popolnoma razumljivo; saj so bili v tistih stoletjih, ko je novi Veligrad nastal, ohranjeni še preštevilni sledovi o nekdanji njegovi moči in razsežnosti, pomembnosti in slavi. Ko pa je 1257 na nasprotnem bregu reke Morave kralj Přemysl Otakar II. ustanovil trdnjavsko mesto, ki si je — pač z jasnim odmevom iz staroslovanske dobe — nadelo ime Hradišče s pridevkom Uherské, ker je bilo postavljeno v obrambo proti Ogrski, tedaj se je nasproti temu novemu mestu začelo uveljavljati za Veligrad občno poimenovanje staro mesto, ki se je nazadnje spremenilo v krajevno ime Staré Město. Ime Velegrada pa si je

brez upravičenosti prisvojila nova naselbina, ki si ga je ohranila do naših dni.

Odkritja v Starem Městu močno podpirajo misel o velepomembnem, izrednem položaju, ki ga je to gradišče zavzemalo med tedanjimi gradišči v velikomoravski državi. Obstoj treh zidanih, čeprav majhnih cerkva govori o gosto naseljenem kraju in pokrajini, ne dovoljuje pa še sklepa, da je bilo tu cerkveno središče Metodijeve nadškofije in predtem središče vsega cerkvenega, kulturnega in slovstvenega delovanja Konstantina in Metodija. Na prostoru sedanjega Starega Města je stalo v dobi Velikomoravske gospodarsko, trgovsko, upravno, politično in cerkveno pomembno gradišče države Mojmirovičev. V takem velegradu je brez dvoma zelo cvetela tudi duhovna kultura. Toda dosedanje najdbe še vedno ne dovoljujejo, da bi v Starem Městu videli prvo in glavno središče Velikomoravske.

Potrebno je, da si po gornjih ugotovitvah skušamo ustvariti podobo o razvoju slovanskih plemen v prostoru med Karpati in Donavo ter Češko-moravsko visočino in Vihorlatom na slovaškem vzhodu.

Nekateri novejši češki in slovaški arheologi postavljajo prihod slovanskih plemen izza Zakarpatja v karpatsko kotlino, torej tudi na Moravsko in v pokrajine med Donavo in Dyjo, že na konec 3. stoletja. Če ta trditve še ni splošno sprejeta, pa velja, da nam arheološki dokazi izpričujejo slovansko naseljenost na ozemlju današnjih Slovakov in Čehov v 5. in 6. stoletju. Tedaj res stopnja njihove kulture še ni bila visoka, a tudi ne nizka. Oplajala se je z rimsko provincialno kulturo in s kulturo iz dobe tako imenovanega preseljevanja narodov. V naslednjem stoletju so nanjo vplivali Avari, vendar po trditvah čeških in slovaških arheologov in zgodovinarjev ta vpliv ni bil tako močan, kakor se je doslej splošno mislilo. Slovanska gmotna kultura se je razvijala mimo obrske tudi iz svojih pobud in virov in je sad stoletnega dela domačih lončarjev, kovačev, draguljarjev, sedlarjev itd. V 7. stoletju je nastala Samova državna tvorba. Jedro te plemenske zveze ni bila Češka, temveč so bile doline Morave, Donave in severnih donavskih pritokov na Slovaškem. Ob koncu 8. ali najpozneje v začetku 9. stoletja je v dolinah spodnje Morave in Dyje zmagalo pleme Moravanov nad drugimi tamkajšnjimi plemeni, jim dalo svoje ime in ustvarilo kneževino Moravsko, kateri je na čelu stal prvi znani vladar Moravske Mojmir I. Ob istem času, najverjetneje ob koncu 8. stoletja, so se zahodna in južna slovaška plemena združila pod vodstvom Nitrancev v kneževino Nitransko. Arheološke najdbe za 8. in začetek 9. stoletja z vso tehtnostjo dokazujejo izreden količinski in kakovostni dvig pri proizvodnji železa oziroma železnih, kovaških in lončarskih izdelkov. Opraviti imamo že z deljenimi obrtni, saj je razen o kovačih in lončarjih mogoče govoriti že tudi o oglarjih, sodarjih, tesarjih, topilcih, kamnarjih, grebenarjih, steklarjih, ribičih itd. Tudi poljedelec je imel že zelo razvito orodje. Gmotna kultura Moravske in Nitranske kneževine je torej dosegla v tem času že tako visoko stopnjo, da je zgodnjefeudalna družba obeh kneževin lahko ustvarila pozornosti vredni državni tvorbi. To pozornost sta kneževini nad Donavo tudi kmalu izzvali. Frankovska država je po porazu Avarov in po osvojitvi Panonije ob začetku 9. stoletja postala njuna soseda. Leta 822 srečamo poslanstvo Mo-

ravanov na državnem zboru v Frankfurtu, dokaz, da se država Mojmirovičev še ni upala postaviti po robu Frankom, lahko pa da si je s tako krettno skušala samo pridobiti časa za razvoj in utrditev. Nastop Mojmira I. proti Pribini v Nitri namreč dokazuje, da je moravski knez dobro vedel, kaj si sme dovoliti, a tudi, kaj mora storiti, če hoče ohraniti Moravski samostojnost. Pribina je bil frankovski eksponent, saj mu je cerkev na nitranskem gradu posvetil salzburški, to je frankovski nadškof. Mojmir je vedel, da se bo Frank ponudil za protektorja tudi njegovi kneževini, kakor se je ponujal Nitranski. Okrog 830 je prehitel Franke, ki so gotovo mislili čez Nitransko priti za hrbet Moravski kneževini in spraviti v odvisnost prvo in drugo. Pregnal je Pribino iz Nitre in združil obe kneževini v novo državo, Velikomoravsko. Po zgodnjefevdalni državni tvorbi Moravanov in Nitrancev je tako okrog 830 iz istih ozemelj nastala Velikomoravska. Deveto in deseto stoletje pomeni na Moravskem in jugozahodnem Slovaškem (Nitranskem) prvo dobo fevdalizma na ozemlju današnje ČSR. Nova državna tvorba je obsegala v jedru prostor med Češko-moravsko visočino na zahodu, Vihorlatom, to je gorsko skupino na meji Slovaške in Zakarpatske Ukrajine, na vzhodu ter med Donavo na jugu in Karpati na severu. (Na ozemlju za Češko-moravsko visočino, to je na ozemlju čeških plemen, so se združila plemena šele proti koncu 10. stoletja, s čimer se na čeških tleh — v upravnopolitičnem pomenu besede — zgodnjefevdalna doba šele začinja.) Mojmira I. so sicer posvetni in cerkveni fevdalci Bavarske in Vzhodne marke 846 vrgli s prestola, a tudi njihov varovanec Rastislav se je hitro otresel pokroviteljstva in ustvaril trdno državo: otresel se je nemških vplivov, okrepil mejne trdnjave, odbil vsaj tri velike nemške pohode in s Konstantinovo in Metodijevo pomočjo dosegel za Velikomoravsko tudi cerkveno samoupravo.

Dejstva, ki sem jih tu analiziral iz arheologije in iz socialne zgodovine, je bilo vredno in potrebno prikazati tudi v slavističnem časopisu, ker na njih sloni novo gledanje na začetke slovanske kulture v Pomoravju, v Podonavju in v Panoniji. Gotovo je, da krščanstva v Velikomoravsko nista prinesla šele Konstantin in Metodij, marveč je tu obstajalo že 60—70 let. Mojmir I. ni nastopil proti Pribini, ker je postavil v Nitri krščansko cerkev, ampak ker se je vdal Frankom in ogrozil obstoj njegove kneževine. Ko sta slovanska prvoučitelja prišla 863 v Velikomoravsko, nista tu našla države, ki bi bila civilizacijsko in kulturno manj razvita, kakor so bile okolne zgodnjefevdalne germanske države. Najdbe zelo razvite obrtne in umetnoobrtne dejavnosti v številnih grobovih ter odkritja stavbnih spomenikov cerkvenega in posvetnega značaja v dolnjemoravskem podolju so razbile pravljico o zaostali slovanski gmotni in duhovni kulturi v 8. in 9. stoletju med zahodnimi in podonavskimi Slovani. Ciril-metodijska in velikomoravska kultura ni bila nenaden, slučajen razcvet te slovanske dežele in njenih slovanskih prebivalcev, razcvet, ki so ga izmamile na dan zunanje pobude. Velikomoravska kultura ni bila meteor, ki le temnejšo noč stori, ko ugasne, temveč je predstavljala zarje Vidove dolgotrajnega samostojnega razvoja. Delo Konstantina in Metodija je bilo samo vrhunec, a žal obenem konec mnogo obetajočega zagona slovanskih plemen v široke perspektive evropskega političnega in kulturnega razvoja.

očito napačno in nepotrebno sploh izločiti in tako skušati neprisiljeno bližati knjižni jezik ljudskemu govoru. V ljudskem govoru živi tudi danes še vse polno besed in besednih zvez, ki so jih pisali naši klasiki Levstik, Stritar, Jurčič in še drugi, ki pa jih v današnjem pisanju pogrešamo, ker so jih zamenjale neljudske besede in zveze. Pokazati na take stvari bi bila dolžnost jezikovnih priročnikov. Tu ne gre za oživljanje izumrle starine, temveč za nekaj, kar še krepko živi v ljudskem govoru in bi, zopet sprejeto v knjižni jezik, tega poživilo in ga približalo njegovi naravni podlagi — ljudskemu jeziku.

Viktor Smolej

VELIKOMORAVSKI VELEGRAD

Nadaljevanje in konec

Ko sta prišla Konstantin in Metodij v Velikomoravsko, sta prinesla s seboj slovanske prevode cerkvenih knjig in besedil. Prišla nista v deželo, ki bi bila krščanstvo šele sprejemala in ne bi bila imela nobene kulture. Pozabljamo, da se ne začenja kultura šele z zapisano besedo. Tako v Velikomoravski kot v Makedoniji je slovanska kultura obstajala, preden je bila v glagolici Konstantina in Metodija zapisana prva slovanska beseda.

V zadnjih dveh desetletjih so si nekateri znanstveniki zastavili vprašanje, ali je začel pisati slovansko besedo res šele Konstantin ali pa je obstajala slovanska pisava že pred njegovo glagolico. Izražajo dvom o doslej edino veljavni trditvi, da je ustvaril glagolico Konstantin po vzoru grške minuskule, kateri je dodal nekatere znake, posnete po vzhodnih alfabetih. Nevzdržna je nova hipoteza, da je pred glagolico obstajala cirilica, v kateri naj bi bila celo napisana prva bolgarska in ruska literatura, preden bi bila začela pisati Konstantin in Metodij. Po drugih, ranjših hipotezah naj bi bila obstajala glagolica v neki obliki že pred Konstantinovo urejeno azbuko in naj bi bila dala osnove Konstantinovi glagolici. Črnorizec Hrabber v svoji obrambi Konstantinove pisave pripoveduje, da so si Slovani pred Konstantinovim nastopom mnogo let prizadevali pisati svojo besedo z rimskimi in grškimi črkami, res pa da še »bez ustrojenja«, to je brez reda. To bi potrjevalo hipotezo o obstoju neke šele nastajajoče pisave pred Konstantinom, pisave, ki si je svoj sistem šele iskala. Tako ne bi bil Konstantin azbuke »ustvaril«, kakor piše Hrabber, ampak »sestavil«, kakor pravi Žitje Konstantina. Za nas Slovence je posebno zanimiva hipoteza, po kateri naj bi bila nastala velika večina črk glagolice večinoma v 7. in 8. stoletju, v naši bližini, nekje na istrsko-beneških tleh, iz merovinških in severnoitalskih langobardskih kurzivnih oblik latinice. Hrabber, kakor smo videli, izrečno pravi, da so prvotno uporabljali Slovani tuj črkopis, in na prvem mestu imenuje rimske črke. Če iz dobe pokristjanjevanja zahodnega dela Južnih Slovanov upoštevamo dejstvo, da smo bili neposredni sosedje rimskih dežel, nam Hrabrove rimske črke morejo pomeniti latinico. Najstarejši glagolski spomeniki vsebujejo stavke, prevedene iz latinske Vulgate, in germanske elemente, ki kažejo na soseščino Germanov. Salzburški škof Irec Vergil, ki je pri-

šel v merovinško državo 743, je napisal knjigo, v njej pa objavil abecedo, v kateri neki znaki kažejo izrazito podobnost z glagolico; to abecedo pa je mogel najti v svoji misijonski pokrajini na zahodnem robu južnega slovanstva. Ni brez značilnosti, da se je glagolica ohranila od najstarejših dob do najnovejšega časa prav na hrvaškem ozemlju v okviru latinske, ne grške cerkve.

Nove hipoteze o nastanku glagolice so doslej znanstveno šibko dokumentirane. Vendar se zdi upravičeno predpostavljati, da se je že pred Konstantinom ustvarjala osnova za razmah, ki ga v staroslovanski kulturi pomeni Konstantinovo in Metodijevo delovanje. Ravno tako smemo namreč z vso upravičenostjo soditi, da se je tudi književni jezik slovanskih prvoučiteljev naslonil na nekaj, kar je že obstajalo. Za Velikomoravsko moramo bolj kakor doslej upoštevati nekaj stavkov v Žitju Konstantina (odslej ŽK) in Žitju Metodija (odslej ŽM), mimo katerih smo doslej šli, ne dovolj pozorni na njihovo vsebino in pomen. Stavki povzemajo vsebino Rastislavovega pisma cesarju Mihaelu, katerega prosi za slovanske misijonarje. V ŽK beremo: »Naše ljudstvo se je poganstvu odreklo in se krščanske vere drži, a nimamo takega učitelja, ki bi nam v našem jeziku pravo krščansko vero razložil, da bi tudi druge dežele to videle in nas posnemale.« ŽM trdi skoraj isto, ko piše: »K nam so prišli mnogi učitelji iz Italije, Grčije in Nemčije ter nas učili različno. A mi Slovenci smo preprosti ljudje in nimamo (nikogar), ki bi nas poučil v resnici in jo razumljivo razložil.« Iz besed meniha Hrabra o pisanju slovanske besede z rimskimi in grškimi črkami ter iz besed obeh Žitij smo upravičeni sklepati, da je jezikovna kultura obstajala že pred formalnim zapisom kulturnega jezika na papir in v knjige. Kulturno narečje kot podstava za kulturni jezik se je začelo razvijati tedaj, ko so se ustvarjale pri slovanskih plemenih nove družbene razmere in so nastajali v njih novi družbeni odnosi. Nove, bolj razvite družbene oblike pa so zahtevale in ustvarile tudi nove, bolj razvite oblike kulture in v njej nove, višje oblike jezikovne rabe. Ko so se okrog 830 združila plemena moravske in nitranske kneževine v višjo zvezo, v velikomoravsko državno tvorbo, se je tu začela ustvarjati velikomoravska narodnost, ta narodnost pa si je na osnovi krajevnih narečij — jezikovne razlike so bile med njimi malenkostne — začela ustvarjati nekakšno kulturno narečje, nujno potrebno za zdaj višjo in večjo organizacijsko enoto. V tem kulturnem narečju so se ustno, ne zapisano, ustvarjali in ohranjali državni predpisi in pravni dogovori, vernikom potrebni molitveni obrazci, pridigarjem in razlagalcem verskih naukov namenjeni obredni in katehetski teksti itd. To kulturno narečje v Velikomoravski ni bilo ne češko ne slovaško, ampak velikomoravsko. Le poznejši propad Velikomoravske je razvoj velikomoravske narodnosti in velikomoravskega jezika pretrgal oziroma ustavil.

Kakor se je ustvarjalo kulturno narečje v Velikomoravski, se je ustvarjalo tudi med Slovenci in na Balkanu sploh. To kulturno narečje ne na zahodu ne na jugu ni bilo jezik posameznika, ampak že last večjih skupnosti, ustvarjajočih se narodnostnih enot. Ko sta Konstantin in Metodij doma, na Balkanu, pripravljala svoje slovanske cerkvene knjige, sta doma, na Balkanu, pač izhajala iz tistega kulturnega narečja, ki se je ustvarjalo med makedonskimi Slovani. Ko pa sta prišla v Velikomoravsko,

sta svoje pisanje nujno prilagajala kulturnemu narečju nove dežele, to pa je kljub majhnim jezikovnim razlikam v primeri s slovanskim jugom raslo vendarle samostojno v svojo smer in iz svojih korenin. Obenem sta morala v srednji Evropi, ki je bila v območju zahodnokrščanskih tradicij ter cerkvenih predpisov in navad, prilagajati že pripravljene obrazce in obrednike iz vzhodnokrščanskega območja zahodnokrščanskemu. V staroslovenščini imamo dovolj prič o predhodnih kulturnih narečjih Make-donije in Velikomoravske. Ni dvoma, da so se prelivali elementi iz staroslovanščine tudi v slovenščino in narobe, zakaj tudi na slovenskih tleh je nastajalo in nastalo kulturno narečje, ki se nam zrcali v različnih drobnih zapiskih iz različnih stoletij tja do prvih naših tiskov. To je še posebno verjetno, ker je bil družbeni razvoj pri Slovencih hitrejši kakor pri drugih slovanskih plemenih in ker se je med Slovenci uveljavljal tisti način pokristjanjevanja, ki je v neki meri upošteval tudi domače šege in domačo govorico.

V Srednji Evropi sta se uveljavljala dva načina pokristjanjevanja, irsko-škotski in frankovski, tako tudi v Karantaciji in v Moravski. Medtem ko je bila frankovska smer trdo centralistična in se je pri svojem delu opirala tudi na zunanja, državna nasilna sredstva, misijonarji irsko-škotske smeri niso nastopali kot poslanci tuje sile, ki hoče v državnem in cerkvenem smislu vključiti nove pokrajine v okvir fevdalizma. Oznanjali so vero v domačem jeziku, prevajali latinske in nemške molitve v slovanska narečja in skušali nekdanjo pogansko duhovno kulturo preliti v nove mehove. Razen na najnižje plasti, ki so jim ti oznanjevalci nove vere v znamenju evangelijskega nauka o enakosti ljudi govorili o novi veri, so se naslanjali na domače plemenske poglavarje in načelnike ter s tem utrjevali razvoj v fevdalizem. Tako so n. pr. na slovenskih tleh nastale neke molitve za vernike, starejše od cirilmetodijskih, delno ohranjene v brižinskih spomenikih ali v celovškem rokopisu v mnogo kasnejših zapisih. Saj je bil celovski očenaš zapisan v drugi polovici 14. stoletja, medtem ko brez dvoma izvira že iz 8. ali 9. stoletja. Tako so obrazci, katerih poznejšo redakcijo nam podajajo brižinski spomeniki, nastali naj-pozneje okoli srede 9. stoletja. Vsem tako imenovanim našim prvim zapiskom moramo iskati korenine globlje v preteklosti, v kulturnem narečju, ki je nujno nastalo med Slovenci v 8. stoletju, ko so prišli v stik z germanskim zgodnjim fevdalizmom in krščanstvom in si ustvarili svojo zgodnjefevdalno državno tvorbo. Vzporednico slovenski ustni kulturi, ki se nam kaže v teh (pozneje zapisanih) cerkvenih tekstih, bi predstavljala n. pr. cerkev v dolnjemoravskih Mikulčicah, priča visoko razvite stavbne kulture iz dobe pred prihodom Konstantina in Metodija v Velikomoravsko.

Irsko-škotskemu načinu pokristjanjevanja je bil podoben vzhodni način, saj je tudi upošteval jezik ljudstva, ki ga je hotel spreobrniti. Vzhodna cerkev je dopuščala živ jezik tudi v liturgiji, medtem ko se je v zahodni utrdila latinščina. Bizantinski duhovni so balkanskim Slovanom pridigali v slovanskem jeziku in jih poučevali v njihovem jeziku. Nekatere besede so seveda lahko kar prevzeli iz živega govora, ker so jim povedale to, kar je zahteval izvirnik, grški v vzhodni, latinski v zahodni polovici Balkana. Tako je mogel prevajalec — pri tem je šlo za prevajanje samo v ustni obliki, o zapisovanju še ni mogoče govoriti — upo-

rabljati nekatere besede popolnoma nespremenjene po obliki in pomenu. Tudi v evangeliju je namreč mogel uporabljati besede kot oče, mati, sestra, brat, glava, roka, noga, stati, hoditi, nesti itd. Nekatere besede pa so v krščanskem kontekstu dobile drugačno vsebino, kakor so jo imele v »poganskem«, n. pr. bog, duh, zlo, večn, razpeti, rab, sel ipd. Tretjo plast so predstavljale besede, ki so nastale iz slovanskega gradiva po vzorcih tujega jezika; ustvarjala jih je potreba takoj ob stiku s krščanstvom, še bolj pa vezano prevajanje obširnih cerkvenih besedil (prim. Konstantinovo prevajanje pred odhodom v Velikomoravsko). Posebna je v slovanščini še plast grških besed, ki bi jih bilo od vsega začetka mogoče zamenjati s slovanskimi. Misliti smemo, da si jih je osvojilo ljudstvo ob prvih stikih z bizantinskim krščanskim področjem, ne da bi bilo že utegnilo ustvariti novim pojmom ustrezne slovanske izraze; saj najbrž ni čutilo potrebe, da dá tuji vsebini in tujemu pojmu ustrezni slovanski izraz. Največ takih besed označuje najbolj uporabljane pojme v cerkveni organizaciji in krščanski razlagi, n. pr. ad (grš. Hades), apostol, episkop, igumen, liturgija, psalm, angel ipd. Te besede, ki so prišle v kulturno narečje pač takoj ob prvem stiku s krščanstvom, je ohranil tudi Konstantin, ko je pripravljaj svoje cerkvene prevode, toda zdaj so bile te besede že tudi zapisane. Povečini še danes živé v slovanskih jezikih evropskega vzhoda. Konstantin je rasel iz tedanjega kulturnega narečja Makedonije.

Podobno, kakor je Konstantin vnesel v svojo slovansko cerkveno književnost besede in rekla iz kulturnega narečja makedonskih Slovanov še iz dobe pred pismenstvom, tako je po prihodu v Velikomoravsko in v Panonijo, torej tudi na ozemlje Slovencev, vnesel vanje besede in rekla iz predliterarnega jezika na področju Velikomoravske in Panonije. Če so bile v makedonsko kulturno narečje vnesene besede iz grščine, je razumljivo, da so bile v zahodnoslovansko in slovensko kulturno narečje vnesene iz latinskega in nemškega jezikovnega in kulturnega kroga, ter ustvarjene nove besede po vzorcu drugih sosedov, kakor so jih imeli Makedonci. Taki izrazi so bili n. pr. pekel, škof, opat, maša, menih ipd. Take besede nam posredno dokazujejo, da si je krščanstvo, živeče že pred Konstantinovim in Metodijevim prihodom v Velikomoravsko, ustvarjalo tam svoje kulturno narečje. To je uporabljala tudi posvetna plast v velikomoravski državi, kolikor je bila na vodilnih mestih. Moral ga je upoštevati tudi Konstantin, ki je prihajal iz slovanskega okolja z drugačnim narečjem.

Misel o moči kulturnega narečja v času, ko se je ustvarjal književni jezik, naj podprem z analognim primerom iz poznejše slovenske literature, s Trubarjem. V svoji prvi knjigi 1550 je v veliki večini primerov za praslavanski jat pisal svoj dolenjski -ei-. Dosledno in brezizjemno pa je pisal -e- v besedah (kajpada tudi v vseh številih, sklonih in osebah): greh, grešnik, grešiti, večn, večnost, reč, človeka (nom. ne prihaja v poštev), beseda in besednik. Vse te besede pa spadajo v izrazito versko besedišče. Táko Trubarjevo razlikovanje si moremo razlagati samo tako, da vidimo v drugem primeru vpliv nenapisane, a žive ljubljanske katoliške tradicije. Šele v naslednjih delih se je osvobodil te vezanosti in spoštovanja do cerkvene besedne tradicije in uveljavil svojo dolenjščino tudi v teh primerih.

Da moramo pri Velikomoravski že pred prihodom bizantinskega poslanstva predpostavljati visoko stopnjo v razvoju njene družbe in državne vsebine, v njenem vladarju pa videti izredno državniško osebnost, nam dokazuje še dvoje dejstev. Ko se je Rastislav obrnil na Mihaela s prošnjo, da mu pošlje primernih ljudi, je res prosil za misijonarje, zmožne slovanskega jezika, toda izrečno je prosil tudi, naj mu pošlje škofa, torej človeka, ki bo v državi uredil organizacijo nove vere. Še posebej pa je važno drugo dejstvo, ki so ga v novi luči prikazali znanstveniki v zadnjih letih, da je namreč Rastislav prosil v Bizancu tudi za človeka, ki bo uredil državni zakonik njegove države. V ŽM beremo, da je prosil za človeka, ki »nas bo učil vso pravico«. V ŽK pa Rastislav utemeljuje svojo željo z besedami: »Saj od vas na vse strani vedno dober zakon izhaja.« Po novih zanesljivih dokazih pomenita tu izraza »pravica« in »zakon« urejen državni zakonik. Res imamo ohranjen staroslovanski spomenik, imenovan Zakon sudnyj ljudem, najstarejši slovanski pravni spomenik, del pravnega spisa iz Metodijevega časa. Iz panonskih legend vemo, da je tako pravno delo sestavil Metodij. Imenovalo se je nomokanon in je vsebovalo cerkvene zakone in tiste državne zakone, ki se dotikajo cerkve. Od tega nomokanona so ohranjeni cerkveni zakoni, zdaj imenovani Zakon sudnyj ljudem. Ta zakon je prvotno veljal za delo, ki naj bi bilo nastalo na bolgarskih tleh, ker vsebuje člene, prevedene iz podobnih grških spisov. Toda vrsta drugih členov dokazuje jasno upoštevanje frankovskega in bavarskega prava ter zahodnih pravnih običajev. Nomokanon je bil sestavljen najverjetneje že kmalu ob začetku delovanja Konstantina in Metodija v Velikomoravski, avtor, to je prevajalec in prireditelj, pa je bil najverjetneje Metodij sam, saj je bil nekdanj pravnik in upravni uradnik v bizantinski službi. Da je Rastislav želel dobiti iz Bizanca pravnik, ki naj bi uredil državni zakonik, izpričuje visoko razvojno stopnjo Velikomoravske in izredne državniške perspektive kneza Rastislava.

Mimogrede sem omenil, kako so bili odkriti dokumenti karantanske gmotne kulture v Dolnjih Věstonicah in kako je Konstantin po prihodu iz Makedonije moral najti svojevrstno kulturno narečje tudi v Panoniji. Vredno in potrebno si je zastaviti vprašanje, kakšni so bili stiki med Slovani v prostoru nekdanje Velikomoravske, Karantanije, Podonavja in Panonije, saj smo v teh mejah nekje živeli tudi Slovenci. Ta vprašanja so si zastavljali in si jih še zastavljajo posebno nekateri slovaški znanstveniki, ne vedno brez neke nacionalistične napetosti. Prilaščali so slovaški jezikovni sferi brižinske spomenike, uvrščali čedadski rokopis v svojo jezikovno zgodovino, zanikavali slovenski značaj Panonije in postavljali celo teze, da so vzhodnoslovenska narečja po izviru slovaška in slovenizirana šele kasneje po razbitju panonskih državnih tvorb in po naselitvi Madžarov. Ker nam Slovincem ni potrebna stara slava in Slovakom ne bo nič koristilo prisvajanje neslovanskih ozemelj, ki so včasih bila njihova ali naša, bi bilo prav, da se na slovenski strani arheologi, občni in slovenski lingvisti, cerkveni znanstveniki, zgodovinarji in slavisti lotijo vprašanj, ki so tu sporna ali nerešena. Pripombe v tem članku se neka-terih problemov komaj dotikajo. Merijo predvsem na to, da bi opozorile slaviste pri šolskem in splošnokulturnem delu, kako naj širše in globlje pojmujejo prikazovanje najstarejših dob slovenske ustvarjalnosti.

Predniki Slovencev in Moravanov so se v prvih stoletjih po naselitvi stikali nekje v Podonavju. Slovenci so na južnem bregu Donave poselili pokrajino med reko Trauno pri Linzu in med Dunajskim gozdom pri Dunaju. Severno od reke Donave pa so bila slovenska plemena naseljena — gre za 7., 8. in 9. stoletje — v ozkem pasu, ki se je raztezal med rečico Mühl nad Linzem ter med reko Krems pri Kremsmünstru na današnjih gornjeavstrijskih tleh. (Pri Kremsmünstru je v zgodovinskih virih za leto 777 izpričan neki župan Fiso. To je najstarejši zapisani podatek za naziv župana na slovenskem ozemlju.) Pod Kremsom proti vzhodu so se mogle naselbine Podonavskih Slovenov, ki so pripadali južnoslovanskemu jezikovnemu območju, bolj približati zahodnoslovanskim plemenom, zakaj od Kremsa proti Linzu v zahodni smeri so bili med južnoslovanskimi in zahodnoslovanskimi plemeni verjetno veliki gozdovi, tako da tu svet najverjetneje sploh ni bil poseljen. Naši zgodovinopisci se v teh krajih zadovoljujejo ponajveč s tem, da te naselnike imenujejo Slovene, in ugotavljajo, da so se v pokrajini na obeh straneh (sedanje avstrijske) Donave stikali ali mešali južni in zahodni Slovani. Zato je še zanimivejše mišljenje češkega arheologa, ki v zadnjih desetletjih raziskuje dolnjemoravske staroslovanske naselbine, da najdbe v Dolnjih Věstonicah ob stočju Svatke in Dyje v grobovih iz 9. in 10. stoletja niso import iz Karantanije, ampak naravnost delo tamkajšnjih naselnikov Karantancev. Ker sta jedro Samove plemenske zveze predstavljali Pomoravje in Nitransko, oboje do Donave, so bila torej že od vsega začetka vključena v Samovo državo tudi nekatera južnoslovanska, po nekih trditvah torej že kar karantanska plemena. Celotna pridružitvev Podonavskih Slovenov, ki so bili predniki današnjih Slovencev, ter pridružitvev Karantancev in Spodnjih Panoncev, ki jim obojim pripada slovenski etnični značaj, k Samovi plemenski zvezi je bila popolnoma naravna. Tak neposreden stik slovenskega kulturnega območja z zahodnoslovanskim, zlasti moravskim, v območju srednjega Podonavja je mogel imeti svojevrsten vpliv na gmotno in duhovno kulturo moravskih plemen že pred nastankom Velikomoravske. Seveda velja isto o vplivu moravske kulture na nas.

Še posebno močen in svojevrsten je moral biti vpliv, ki je z našega juga v Pribinovi in Kocljevi Spodnji Panoniji prodiral na sever v pokrajine zahodnih Slovanov. Tu smo bili nekje ob zahodnih mejah Spodnje in Zgornje Panonije neposredni sosedje slovaških plemen, ki so ustvarjala most med južnimi Slovani — Slovenci — in zahodnimi Slovani — Nitranci (Slovaki) in Moravci. Priredbe in prevodi latinskih in nemških obrazcev za verski pouk in molitev niso nastali med Slovenci šele za Konstantina in Metodija, če vzamemo v pošteb samo Spodnjo Panonijo, ki je bila vključena v kulturno območje slovanskih prvoučiteljev, te priredbe in prevodi so nastali že prej in jih je mogel Konstantin vključiti tudi med svoje. Vsaj prvi in drugi brižinski spomenik sta mogla priti od nas v Velikomoravsko, kjer sta dobila neke velikomoravske poteze ter se vrnila na panonska in karantanska tla. Za drugi brižinski spomenik zatrjujejo nekateri, da je nastal v Karantaniji in dobil neke poteze Konstantinovega književnega jezika v Panoniji in Velikomoravski, drugi pa menijo, da je nastal na velikomoravskih tleh in dobil slovenske poteze kasneje

v Panoniji, kjer ga je Metodij gotovo uporabljal. Naši spomeniki vsekakor nesporno dokazujejo, da se niso uporabljali samo v slovenski Karantaciji, ampak gotovo tudi v Spodnji Panoniji, kjer sta se stikala slovenski in slovaški element. S tega slovenskega področja so prehajali teksti na sosednje slovaško v Zgornji Panoniji ter čez Donavo na Nitransko in Moravsko. Ravno tako je bila seveda odprta pot tudi v nasprotni smeri, zlasti v dobi Konstantina in Metodija, ki sta v Koclju imela odkritega in odločnega pristaša. To in ono je bilo zapisano, še več pa se je kajpada prenašalo ustno, saj je bilo edina reprodukcijska knjižna tehnika do 15. stoletja pisanje in prepisovanje. Slovenska plemena v srednjem Podonavju in Alpah so v nekaj stoletjih utonila v nemških naseljitvenih valovih od zahoda, slovenska plemena v Spodnji Panoniji pa so se, vsaj delno (v zahodnem delu), ohranila do naših dni. Napačno je, kakor delajo nekateri slovaški slavisti, zaradi neke množine enakih besed v slovaščini in vzhodnoslovenskih narečjih govoriti kar o zahodnoslovenskem izviru vzhodne slovenščine. Da so to danes slovenska narečja, ni dvoma. A mislim, da so bila to tudi v davnini, čeprav so mogoče tedaj ob zahodnoslovenski soseščini sprejela nekaj zahodnoslovenskih besed ali pa so nekatere splošnoslovenske besede, ki zdaj niso več splošnoslovenske, prav zaradi te soseščine ohranila. Križanje dveh jezikov, tu slovenskega in slovaškega, nikoli ne dá tretjega. Nasprotno, ob križanju ostane kot zmagovalc eden izmed jezikov, ki si na račun premaganega sicer obogati besedni zaklad in si prisvoji kakšne manj pomembne poteze, a se sicer razvija dalje v skladu s svojimi notranjimi zakoni. Vzhodnoslovenska narečja imajo gramatično zgradbo kot druga slovenska narečja, pa nič takega, kar bi mogli izvajati iz glasoslovne in oblikoslovne zgradbe zahodnoslovenskih jezikov. V bistvu gre tu za globlje vprašanje, ki doslej še ni rešeno: ali so se slovenska plemena selila na svoje nekdanje ozemlje v dveh tokovih ali v enem. Če so prihajali Slovenci na novo ozemlje v dveh tokovih, se je eden zlival od severa naravnost proti jugu in nosil s seboj plast besed, ki jim nahajamo številnejše ali edino sorodstvo v zahodnoslovenskih jezikih, drugi tok pa je prodiral v Alpe po dolinah Save in Drave, prihajajoč s tesnega stika z južnoslovenskimi skupinami. To vprašanje bo treba reševati predvsem iz vzhodnoslovenske zgodovine, toponimike in leksikona, pritegniti pa bo treba seveda vse naše ozemlje in seči čez sedanjo nacionalno mejo v področje zahodnohrvatskih narečij. Res se imenujejo vzpetine tik za Velegradom na Moravskem Chřiby. Toda čeprav imamo krajevnih imen za osnovo v besedi hrib na srbohrvatskem ozemlju zelo malo, na Češkem pa več, še ne smemo v tem videti potrdila za severni naseljitveni tok Slovencev. Res imamo vrsto besed, ki imajo isto obliko in pomen v slovaščini in naših vzhodnih narečjih, n. pr. gat, vej, muviti, iver, otrov, otrovati, pitati (= vprašati), lekniti se, nevolja (= nesreča), reč (= beseda), tučen, vezdašnji, naton, patoka, prvlje, vdati se (= močiti se), račiti, če naštejemo samo nekaj besed iz Pleteršnika. Toda to in še večje število takih besed ne opravičuje sklepa, da je bila nekdanja Spodnja Panonija zahodnoslovenska. Če imamo za okno v naših vzhodnih področjih besedo oblok, ki jo ima za isti pomen tudi slovaščina, se nam ob tem odpira vprašanje gmotne kulture v zahodni Panonski kotlini, saj ima isto besedo madžarščina.

Toda imajo jo tudi zahodnohrvatska in celo ukrajinska narečja. Tako ostaja odprto vprašanje o njeni rojstni domovini. Enaka pripona pri besedi ženih pri Slovakah in vzhodnih Slovencih zahteva široke primerjave s stanjem v slovanskih jezikih sedaj in v preteklosti, ker bomo šele potem smeli reči, za kaj in za koga beseda priča. Vprašanje o medsebojnih stikih karantanskih, panonskih, slovaških in moravskih plemen v dobah pred Konstantinom in Metodijem ter v času njunega delovanja v širokem prostoru zahodnih in južnih Slovanov so še v mnogočem nejasna, nepreiskana in nerešena.

Nova odkritja na ozemlju nekdanje Velikomoravske so pomaknila začetek zgodnjefevdalne dobe med zahodnimi Slovani vsaj za nekaj desetletij v globino. S tem se je zamajala teza, da je k tem Slovanom prišlo krščanstvo od juga, iz Panonije, ki naj bi bila naseljena z zahodnimi Slovani. Tudi Moravska in Nitranska sta konec 8. in v začetku 9. stoletja ustvarili svoje kulturno narečje, ki sta ga potem tu našla Konstantin in Metodij.

Slovanska prvoučitelja nista izhajala iz praznine med Makedonskimi Slovani, prav tako pa nista padla v kulturno praznino pri Panoncih in Velikomoravancih. Ne gre podcenjevati dejstva, da je fevdalizem med Slovani izhajal tudi iz domačih korenin in da se ni zgledoval samo po tujih vzorcih, ali naj bi jim bil celo samo in zgolj vsiljen. Ob poslanstvu Konstantina in Metodija med Panonci in Velikomoravani se je doslej preveč poudarjal samo verski pomen. Res sta prvoučitelja ustvarila slovansko cerkveno književnost, ki je postala podlaga za književnosti različnih slovanskih narodov skozi več stoletij. Toda poleg cerkvenega in splošnokulturnega pomena nove ugotovitve poudarjajo tudi izreden politični in družbeni pomen njune misije. Že cesar Mihael je v poslanici Rastislavu, ki sta jo velikomoravskemu knezu nesla osebno Konstantin in Metodij, zapisal, da se zdaj, ko so se »razodele črke vašega jezika, česar prej ni bilo«, Rastislavovi Slovani lahko »prištejejo velikim narodom«, pač narodom, ki imajo svojo knjigo, svojo kulturo, svoje pravo, svojo državo. Slovanski jezik je tedaj služil knezom Velikomoravske in Panonije za pisanje državnih listin. Papeška kurija ne bi bila svojih pisem naslavljala na Rastislava, Koclja in Svetopolka, če ne bi bila videla v njih državah pomembne politične in kulturne višine. Kocelj ne bi bil, kakor piše panonska legenda, »močno vzljubil slovenskih knjig«, če ne bi bil človek jasnih državnih in kulturnih razgledov. Tudi ne bi bil tako skrivnostno izginil v vihrah zgodovine, če ne bi bili videli v njem Nemci enega izmed svojih najpomembnejših političnih nasprotnikov. Jezik, ki sta ga pisala Konstantin in Metodij, ni služil samo cerkvenim potrebam, ampak je služil njima in vodilnim ljudem Velikomoravske in Panonije tudi za državne spise in pravne knjige. Zato bomo nekdanji starocerkvenoslovanski jezik poimenovali širše: staroslovanski. To, za kar sta zastavila svoje moči Konstantin in Metodij, ni bilo začetek, ampak nadaljevanje duhovne graditve predhodnih desetletij. Prav zato, ker sta izhajala iz zdrave podstave in ker sta v svojem veličastnem kulturnem načrtu za osnovo jemala ljudske tvorne moči, sta lahko ustvarila temelje, da so na njih nekateri slovanski narodi zidali svojo nacionalno kulturo nekaj stoletij.